

SMILJA AMON in KARMEN ERJAVEC

SLOVENSKO ČASOPISNO IZROČILO 1:
od začetka do 1918

Ljubljana 2011

**SLOVENSKO ČASOPISNO IZROČILO 1:
od začetka do 1918**

Smilja Amon in Karmen Erjavec

Knjižna zbirka MEDIA

Urednica zbirke: Melita Poler Kovačič

Copyright © po delih in v celoti FDV, Ljubljana, 2011.

Avtorske pravice so pridržane v okviru določil Zakona o avtorski in sorodnih pravicah.

Izdajatelj: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Recenzentki: Melita Poler Kovačič in Zala Volčič

Jezikovni pregled: Tina Verovnik Lengar

Naslovnica: Darinka Knapič

Prelom in izdelava elektronske knjige: Darinka Knapič

Tisk: NTD d. o. o.

Tisk na zahtevo.

Dostopno: www.fdv.uni-lj.si/zalozba/edostop.asp

Izid knjige je podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

070(497.4)(091)

AMON, Smilja

Slovensko časopisno izročilo / Smilja Amon in Karmen Erjavec. -
Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2011-. -
(Knjižna zbirka Media)

Dostopno tudi na: <http://www.fdv.uni-lj.si/zalozba/edostop.asp>

1: Od začetka do 1918. - 2011

ISBN 978-961-235-560-9 (zv. 1)

ISBN 978-961-235-561-6 (ePUB, zv. 1)

1. Erjavec, Karmen

259022080

KAZALO

UVOD	5
OBDOBJE PREDHODNIŠTVA NA SLOVENSKEM	13
ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU	19
ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU V LJUBLJANI.....	23
<i>LAIBACHER ZEITUNG</i>	<i>23</i>
DRUGO ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU V LJUBLJANI	31
ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU V MARIBORU	33
ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU V CELJU	35
ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU NA PTUJU	36
ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU NA DOLENJSKEM	37
ČASOPISJE V NEMŠKEM JEZIKU V CELOVCU IN GRADCU	38
OBRTNIŠKA STOPNJA RAZVOJA.....	41
LUBLANSKE NOVICE	47
MEDNOVIŠKO OBDOBJE	56
<i>FRANCOSKO OBDOBJE IN TÉLÉGRAPHE OFFICIEL DES PROVINCES ILLYRIENNES</i>	<i>56</i>
<i>OBDOBJE LITERARNIH POSKUSOV</i>	<i>63</i>
<i>DRUGI ČASOPISI V MEDNOVIŠKEM OBDOBJU</i>	<i>69</i>
INDUSTRIJSKA STOPNJA RAZVOJA	71
<i>MARČNA REVOLUCIJA</i>	<i>76</i>
ČASOPISJE MARČNE REVOLUCIJE.....	84
HUMORISTIČNO ČASOPISJE V USTAVNEM OBDOBJU	113
TRŽAŠKO ČASOPISJE	116
GORIŠKO ČASOPISJE.....	117
SLOVENSKO LIBERALNO ČASOPISJE	119
<i>SLOVENSKI NAROD</i>	<i>120</i>
<i>DRUGO LIBERALNO ČASOPISJE.....</i>	<i>130</i>

KATOLIŠKO ČASOPISJE	142
<i>SLOVENEK</i>	144
<i>DRUGO SLOVENSKO KATOLIŠKO ČASOPISJE</i>	153
<i>KRŠČANSKO SOCIALISTIČNO GIBANJE IN NJEGOVO ČASOPISJE</i>	166
SOCIALDEMOKRATSKI POLITIČNI TABOR IN NJEGOVO ČASOPISJE	172
<i>SOCIALDEMOKRATSKO ČASOPISJE</i>	173
LITERATURA	187
STVARNO KAZALO	197

Kazalo slik

Slika 1: <i>Laibacher Zeitung</i>	24
Slika 2: <i>Amtsblatt</i>	27
Slika 3: <i>Illyrisches Blatt</i>	29
Slika 4: <i>Lublanske novice</i>	47
Slika 5: <i>Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes</i>	57
Slika 6: <i>Krajnska žbelica</i>	67
Slika 7: <i>Kmetijske in rokodelske novice</i>	74
Slika 8: <i>Slovenija</i>	85
Slika 9: <i>Pavliha</i>	115
Slika 10: <i>Slovenski narod</i>	121
Slika 11: <i>Edinost</i>	131
Slika 12: <i>Ljubljanski zvon</i>	135
Slika 13: <i>Slovenka</i>	137
Slika 14: <i>Slovenec</i>	145
Slika 15: <i>Domoljub</i>	154
Slika 16: <i>Dolenjske novice</i>	158
Slika 17: <i>Dom in svet</i>	165
Slika 18: <i>Naprej</i>	181

Kazalo tabel

Tabela 1: Časopisje v nemškem jeziku – tiskarsko-založniške družine.....	40
Tabela 2: Ključni časopisi marčne revolucije (1848)	101
Tabela 3: Humoristično časopisje v ustavnem obdobju.....	114
Tabela 4: Kronološki pregled tržaških in goriških mladostovenskih časopisov.....	118
Tabela 5: Ključni slovenski liberalni časopisi do 1. svetovne vojne	140
Tabela 6: Ključni katoliški časopisi do 1. sv. vojne	171
Tabela 7: Ključni socialdemokratski časopisi do 1. svetovne vojne.....	185

UVOD

Historia semper idem, sed aliter (Zgodovina se ponavlja, vendar vedno drugače)

V Sloveniji – podobno kot drugod v razvitem svetu (gl. Neron 2000; Nord 1989; Erjavec 2008) – je bilo doslej izvedenih malo študij, ki bi za predmet raziskovanja izbrale zgodovino časopisja. Objavljenih je bilo malo monografij na to temo (npr. Vatovec 1967; Jakopec 1994; Amon 1996; Žigon 2001), pa tudi bibliografije so redke (npr. Šlebinger 1937; Munda 1969; Bajec 1973). Slovensko zgodovinopisje se je pri raziskovanju zgodovine Slovencev sicer opiralo na časopisne prispevke, a jih je obravnavalo le kot dokumentarno gradivo, ki je potrjevalo zgodovinsko refleksijo. Namen te knjige je zapolniti to raziskovalno vrzel ter predstaviti tisto časopisje, ki je bilo nosilec idejnih tokov v določenih zgodovinskih obdobjih in je imelo podporo bralcev, političnih taborov, strank, Katoliške cerkve in oblasti. Predstavili bomo tudi tiste časopise, ki niso imeli množičnega občinstva in jih je brala le peščica zanesenjakov, a so se njihove ideje prebile z obrobja in v določenih zgodovinskih okoliščinah prevzele ključno, vodilno vlogo v slovenski javnosti. Ker brez preteklosti ni prihodnosti, naj s pogledom nazaj živimo sedanost in gremo v prihodnost, ali kot je zapisala dr. Manca Košir v svoji knjigi *Surovi čas medijev* (2003, 29): »Preteklost je pomembna. Preteklost ni smetišče zgodovine, ampak globoko pristanišče spomina (Epikur).«

Slovensko časopisno izročilo je duhovna dediščina, ki je stoletja napolnjevala stolpce slovenskega tiska. Če parafraziramo Bourdieuja (2001), je neke vrste slovenski kulturni kapital, ki ga lahko v našem primeru razumemo kot znanje o slovenski družbi, novinarskem delu in izdajanju časopisov, pridobljeno v času izhajanja slovenskih časopisov. Tematika te knjige je zgodovinsko strukturirana in vključuje dogodke, ki so sooblikovali slovensko časopisje skozi čas. Prepoznavanje preteklih komunikacijskih tokov in družbenih razmerij je prevladujoče odvisno od zapisane, ohranjene in dostopne zapuščine nekdanjega časopisja. Cerkvena, upravna in ozemeljska razdrobljenost slovenskega etničnega prostora je povzročila, da se je slovensko časopisje razvijalo v okvirih, ki so jih narekovalе tuje oblasti. V več kot dvesto letih svojega obstoja je bilo slovensko časopisje vedno nekje na obrobju državno-družbene pozornosti. Slovenski časopis je bil provincialen v habsburški monarhiji (do 1918), pa tudi v Kraljevini SHS (1918–1941). V obeh državnih okvirih je o njegovem razvoju in svobodi odločala oblast, na katero slovenska javnost ni imela večjega vpliva. Prav tuja državna regulativa je odločilno vplivala na slovensko časopisje, npr. na število in vsebino časopisov, njihovo programsko usmerjenost, naklado in novinarsko produkcijsko prakso.

Glede na družbeni razvoj lahko zbiranje, ocenjevanje, upovedovanje in posredovanje informacij o dogodkih in situacijah v Srednji Evropi strnemo v naslednja zgodovinska obdobja: prvo – obdobje predhodništva (od začetkov do druge polovice 15. stoletja), drugo – obdobje obrtništva (od konca 15. stoletja do druge polovice 18. stoletja), tretje – obdobje industrijskega razvoja (od industrijskih revolucij v 18. stoletju do konca 2. svetovne vojne leta 1945) in četrto – obdobje informacijske družbe (od 1945 do danes). Ti mejniki so ohlapni in se prepletajo ter nakazujejo samo osnovne skupne prvine, saj zgodovina slovenskega časopisja ni potekala linearno. Tako je protireformacija za skoraj dve stoletji prekinila razvoj predhodnikov časopisja v slovenskem jeziku. Ti mejniki nam služijo samo za grobo postavitev zgodovinskega ogrodja, znotraj katerega skušamo razložiti zgodovinski kontekst, kompleksno družbeno, politično, ekonomsko in kulturno okolje

ter vlogo ključnih posameznikov pri izdajanju določenih časopisov in izvajanju novinarske prakse (Hardt 2008).

Slovensko časopisje je sledilo omenjenim razvojnim stopnjam z večjo ali manjšo zamudo. O slovenskih družbenih tokovih lahko govorimo šele po 8. oz. 9. stoletju, ko so se naši predniki ustalili na področju današnjega slovenskega etničnega prostora. Poglavitni problem, ki je pestil pretok informacij v slovenskem etničnem prostoru, je bil slovenski jezik, ki je bil jezik neukih množic ter je veljal med vladajočo fevdalno gosposko za manjvrednega in nerazvitega. Zaradi omejenih komunikacijskih pretokov so se informacije širile predvsem v nemškem jeziku, ki je bil tudi uradni jezik državnih tvorb, znotraj katerih so Slovenci živeli od zgodnjega srednjega veka do prvih dveh desetletij 20. stoletja. Nosilci informacij, ki so bile namenjene širši slovenski javnosti, so bili pretežno tujci, ki so potovali po srednjeevropskih sejmi, božjih poteh in fevdalnih gradovih. Novice so posredovali najprej ustno, pogosto tudi v verzih. V 15. in 16. stoletju so jih začeli zapisovati na lističe in jih prodajati. Izoblikovala se je posebna družbena skupina ljudi, ki so se poklicno ukvarjali s to dejavnostjo. Njihovo poimenovanje se je s časom spreminjalo. Na začetku (od 16. do 18. stoletja) so se po tujih zgledih tudi na Slovenskem imenovali »cajtungerji«, ob koncu 19. stoletja pa že poslovenjeno »časnikarji«. V 20. stoletju se je pod vplivom drugih slovanskih jezikov uveljavilo ime »novinarji«. S pojavom radia in televizije v 50. letih 20. stoletja je izraz novinar/novinarstvo obveljal kot skupno ime za novinarje in njihovo poklicno dejavnost v periodičnem tisku, na radiu in na televiziji (Splichal 2000, 47).

Ključni predmet pričujoče knjige je slovensko časopisje, torej periodični tisk, ki se je tiskal v slovenskem etničnem prostoru ter je bil namenjen slovenskim bralcem in seveda tudi tistim tujim, ki jih je slovenska tematika zanimala. Ker je bila nemščina stoletja uradni in pogovorni jezik na Slovenskem, je posebno poglavje namenjeno časopisju v nemškem jeziku, ki je vplivalo na razvoj slovenskega časopisja in javnosti.

Z izrazom »slovensko« označujemo narodno pripadnost oz. delovanje znotraj slovenskega etničnega komunikacijskega prostora, ki je nacionalno prepoznaven in razmeroma avtohton.

Slovenskost razumemo kot proces zgodovinskega razvoja slovenskega naroda, katerega vrh je »njegova pretvorba v nacio« (Hribar 1989, 4), pa tudi kot oblikovanje slovenske javnosti, razumljene kot skupine ljudi, ki se je organizirala in se borila predvsem za enakopravno rabo slovenskega jezika v slovenskem etničnem prostoru in širše, za enakopravnost slovenskega naroda. Ker je za širjenje svojih narodnobuditeljskih idej potrebovala širšo podporo, je ustanavljala časopise. Slovensko časopisje se je izražalo v slovenskem jeziku, ki je prerasel zgolj okvire kulture in je postal »vezivo civilizacije« (prav tam, 167), hkrati pa je bil slovenski jezik tudi nosilni element slovenske narodne strukture (prav tam). Boj za slovensko časopisje je bil tudi »boj za uveljavitev slovenskega jezika kot tvornega elementa slovenske javnosti« (Amon 2008, 9).

Z izrazom »časopisno« poudarjamo, da je v ospredju našega zanimanja tiskana periodika oz. časopisje, ki ga tvorijo časniki, časopisi, revije in druge oblike publikacij, ki izhajajo bolj ali manj nepretrgano v časovnih presledkih. V slovenski preteklosti so izhajali številni raznovrstni časopisi, a le nekateri so (so)oblikovali slovensko javnost. Posebnost tega tiska je bila, da so okoli osrednjega časopisa zgradili vrsto spremljajočih listov, ki so osrednji idejni program razčlenili na številna področja: literarna, gospodarska, teoretična, verska, mladinska, družinska, športna itd. Tako so se oblikovali svetovnonazorski in politični tabori, ki so sooblikovali slovensko javnost.

»Izročilo« je beseda, s katero označujemo naravo predmeta in ga umeščamo v časovni razvoj kot zgodovinsko kategorijo. V to knjigo je vključeno predvsem tisto časopisje, ki je skozi slovensko zgodovino pustilo sled v slovenski javnosti, predvsem pa sooblikovalo slovensko (kulturno in politično) javnost. Ker zaradi prostorskih in raziskovalnih omejitev ne moremo vključiti vsega periodičnega tiska do 1918 (do ustanovitve Kraljevine SHS), so v knjigo vključeni predvsem tisti vplivni časopisi, ki so neposredno ali posredno zaznamovali slovensko časopisje in slovensko javnost.

V tej študiji smo uporabili zgodovinskoanalitično metodo (Jensen 2003), s pomočjo katere bomo s kombinacijo analize

primarnih (analiza časopisnih prispevkov in dokumentov, povezanih z delovanjem časopisja) in sekundarnih virov skušali v karseda celovitem zgodovinskem kontekstu predstaviti vsebinsko usmerjenost časopisov, njihovo novinarsko prakso, uredniško politiko, ideološke in politične smernice ter kritično ovrednotiti odmevnost teh časopisov v slovenski javnosti.

Slovensko časopisje predstavljamo znotraj zgodovinskih obdobj. Periodizacija se opira na uveljavljene zgodovinske mejnike zgodovinske vede, posebej upošteva duhovno, gospodarsko in politično prakso ter strukturo. Po stopnji delitve dela in institucionalizacije novinarskega dela lahko novinarsko prakso razdelimo na obdobja, ki so zgodovinsko zaokrožena. Tudi v sodobni komunikologiji je uveljavljen koncept, da je novinarska/medijska praksa tesno povezana z zgodovinskim razvojem (Erjavec in Erjavec 2009). Splichal (2000) razlikuje štiri zgodovinska obdobja. V prvem obdobju gre za čas ustvarjanja in širjenja informacij v elementarni obliki, ko so te prispevale k splošnemu razvoju človeka in njegove civilizacije. Drugo obdobje zajema čas srednjega veka in občasne novinarske dejavnosti uradnikov in umetnikov. V tretjem obdobju je novinarstvo že polpoklicna dejavnost tiskarjev, poštarjev in trgovcev, ki so že imeli komunikacijske izkušnje. Po velikih meščanskih in političnih revolucijah se začenja četrto obdobje oblikovanja časopisa kot množičnega medija. Z nastankom dnevnega tiska v 18. stoletju se začenja obdobje modernega novinarstva ter boj za zagotovitev ustavnih svoboščin tiska in javnega izražanja.

V knjigi predstavljamo zgodovino slovenskega novinarstva po posameznih obdobjih, ki upoštevajo razvoj časopisja znotraj slovenske komunikacijske sfere in njene razvitosti. To so hkrati ključna poglavja te knjige: predhodništvo, obrtništvo in industrijski razvoj. Obdobje predhodništva (od 7. stoletja do konca 18. stoletja) se je zaradi posebnosti oblikovanja slovenskega jezika začelo razmeroma pozno. Informativne prvine se pojavljajo že v ljudskem izročilu, zapiskih v samostanih, koledarski in praktični dejavnosti slovenskih protestantskih piscev. Prvi zametek periodike v slovenskem jeziku pa je bil Trubarjev *Ta slovenski koledar kir vselei terpi* (1557).

Časopisje v nemškem jeziku je bilo zasnovano po takrat modernih avstrijskih vzorcih, ki so posnemali predvsem francosko časopisje. Bilo je namenjeno uradništvu in izobražencem, ki so komunicirali v uradnem nemškem jeziku.

Obrtniško obdobje (od konca 18. stoletja do srede 19. stoletja) je zaznamoval prvi slovenski časopis *Lublanske novice* (1797–1800). Označujejo ga novinarske začetniške težave, avtorska izdelava, nizke naklade, povezane tudi s še neizoblikovano slovensko javnostjo. Literarni časopisi prinašajo kakovostne premike, a so še vedno programsko in avtorsko omejeni.

Industrijska stopnja razvoja (od srede 19. stoletja do srede 20. stoletja) je čas, ko je slovensko časopisje doživelo izjemen razmah. Industrijski značaj proizvodnje je časopisom odprl pot k množicam in jih preoblikoval v množični medij. Z revolucijo leta 1848 je slovensko časopisje objavljalo nacionalne in politične vsebine. Prvi množični časopis so bile *Kmetijske in rokodelske novice* (1843–1902), ki so si utrle pot med množice ter s svojim programom vplivale na idejno in mnenjsko polarizacijo slovenske javnosti.

V drugi polovici 19. stoletja so se ustanavljali časopisi političnih strank, ki so sooblikovali slovensko politično javnost. Osrednja slovenska dnevnik, *Slovenski narod* (1868–1943) in *Slovenec* (1873–1945), pridobivata družbeno in politično moč ter vplivata na bipolarno strukturiranost slovenske javnosti. Institucionalizacija novinarstva prispeva k strokovnemu razvoju novinarstva. Delavsko časopisje podpira stanovske in politične programe delavsko-političnih organizacij. Časopisje je postalo tudi nepogrešljiv graditelj drugih javnosti, kot kulturne, znanstvene in gospodarske.

Odnos slovenskega časopisja do oblasti se je v slovenski javnosti najprej oblikoval kot odnos do države ter do svetovnonazorskih taborov in gibanj, od 20. stoletja dalje pa kot odnos do političnih strank. Specifičnost slovenske politične javnosti pa je bila določena z neavtonomnim statusom do državne oblasti, na katero ni imela odločilnejših vplivov. Vzporedno in znotraj politične javnosti so se oblikovale še druge slovenske javnosti, med katerimi je bila najbolj razvita in vplivna literarna javnost.

Skladno s počasno emancipacijo slovenskega jezika in z njim povezanim razvojem časopisov v slovenskem jeziku je tudi razvoj novinarskega diskurza potekal počasi. Jezikovna, kulturna in politična emancipacija so imele prednost pred razvojem novinarskega časopisnega jezika, stila, žanrov, oblike, produkcijske prakse ipd. Še na koncu analiziranega obdobja, v drugem desetletju 20. stoletja, sta osrednja dnevnika *Slovenec* in *Slovenski narod* uporabljala oblike novinarskega sporočanja, ki so bile komaj primerljive z zahodnimi, saj sta zaradi polemičnosti in/ali moraliziranja redno vključevala eksplicitna mnenja tudi v vestičarskih in poročevalskih vrstah. Tudi zunanje podobe slovenskih časopisov so zaostajale za primerljivimi v tujini.

OBDOBJE PREDHODNIŠTVA NA SLOVENSKEM

Obdobje predhodništva (od približno 7. stoletja do konca 15. stoletja) je bilo čas, ko so se oblikovali nastavki za razvoj slovenskega časopisja.

Slovani so se na področje vzhodnih Alp začeli množično naseljevati v zadnjih desetletjih 6. stoletja, čeprav se je prvi val naseljevanja zgodil že okrog leta 550, ko so Slovani zapustili današnjo Moravsko, in se je končal na začetku 9. stoletja (Luthar 2008, 83). Diakon v četrti knjigi *Zgodovine Langobardov* (1988) poroča o bojih Bavarcev s Slovani leta 593. Okrog leta 745 se je prvi poimensko znani karantanskoslovenski knez Borut odločil, da svojo kneževino podvrže bavarsko-frankovski nadoblasti ter ji tako odpre pot v krščanstvo in današnji zahodnoevropski civilizacijski krog (Štih 1994).

Ohranjeni ostanki materialne kulture pričajo o relativno razviti stopnji civilizacije slovanskih plemen, imenovanih »Sclavi« (Glavan 2004, 9), čeprav so dokumenti, ki bi pričali o komunikaciji v slovenskem jeziku, zelo skopi. Slovensko zapisano besedo najdemo v zgodnjem srednjem veku, ko nastanejo nabožna besedila, ki so prva daljša pisna pričevanja o slovenskem jeziku in kulturi. Govorjeni jezik je seveda primaren, zato ne kaže dvomiti,

da je slovenska skupnost pastirjev, lovcev, kmetov in obrtnikov govorila v svojem jeziku že veliko prej, preden so bila izoblikovana in zapisana prva besedila (prav tam). Med 7. in 16. stoletjem je na Slovenskem nastalo precej zapisov v slovenščini, tako da je mogoče govoriti o kontinuirani predknjižni pisni kulturi: *Brižinski spomeniki*, *Celovski (Rateški) rokopis*, *Stiški rokopis*, *Čedadski (Černjejski) rokopis* in nekaj slovenskih prisežnih obrazcev (Grdina 1994, 95–100). S pomočjo skrbne paleografske analize, ki jo je s komaj presegljivo natančnostjo in z izjemnim poznavalstvom opravil Milko Kos, se dá nastanek prvih dokumentov slovenskega jezika (*Brižinski spomeniki*) časovno omejiti z letnicama 972 in 1039 (Grdina 2004, 17). Prvi spomenik, obrazec splošne spovedi, je zapisan na dveh straneh, tretji, ki je prav tako spovedni obrazec, na treh, drugi, ki je po vsebini pridiga o grehu in pokori, pa obsega štiri strani (prav tam).

Ohranjeni fragmentarni dokumenti potrjujejo misel, da se je slovenščina rabila tudi v zahtevnejših žanrih – zlasti v cerkvenem obredju. O tem še bolj zgovorno pričajo ohranjene slovenske ljudske pesmi, ki so jih prepevali na romanjih, sejmi in praznovanjih. Gre predvsem za slovenske ljudske balade in romance, ki so na epski način opisane informacije o bojih, zmagah in življenju na slovenskih tleh. Trubadurji, *Minnesängerji* in epski rapsodi, ki so križarili po različnih evropskih deželah (in še dlje), niso samo opevali brezprimerne lepote svojih srčnih dam, ampak so tudi poročali o zapeljivi čarobnosti tisočerih obrazov neznanega sveta (Grdina 2004, 14). V slovenskem ljudskem izročilu so se ohranila pričevanja o usodnih dogodkih iz slovenske zgodovine, od srečevanja prvih naseljencev z duhovno kulturo staroselcev in pokristjanjevanja do usodnih srednjeveških spopadov s Turki in zlih pritiskov potujčevanja (Kumer 2002).

Bolj uradne in informacijsko določljivejše novice so krožile v nemškem jeziku. Pošiljatelji so zasebnim pismom prilagali posebne liste, t. i. cedulae, ki so bili namenjeni širši javnosti. Za potrebe trgovcev in bankirjev, a tudi oblastnikov so se v Srednji Evropi že v 15. stoletju pojavili rokopisni listi (Mitchell 2006) in ni izključeno, da niso zašli tudi na današnje slovensko etnično ozemlje. Z razvojem tiskarske tehnike in mehanizacije je tiskanje besedil postalo cenejše in dostopnejše širšemu krogu bralcev.

V srednjem veku sta bila promet in pošta po Srednji Evropi močno ovirana s številnimi fevdalnimi zaporami in prisilami (gl. Kosi 1998). Pri tovorjenju blaga so lahko uporabljali le določene ceste in mitninske postaje.¹ Poti so vodile skozi mesta, kar je pospeševalo njihov gospodarski razvoj. Primer prisilnosti poti ilustrira ustanovna listina Novega mesta iz leta 1365, v kateri je Vojvoda Rudolf IV. določil, da mora iti vsa trgovina iz ogrskih in hrvaških krajev proti morju skozi to mesto (Žontar 1994, 140–143). Ceste so bile slabo vzdrževane, polne roparjev in tolovajev, ki so napadali trgovce. Za varnost prevozov so skrbeli fevdalna gosposka in deželni stanovi (prav tam). V 16. stoletju so za pretok informacij najprej skrbele poštne službe. Tako so prvo redno poštno povezavo med Dunajem in Ljubljano vzpostavili leta 1573 s tekači, v 17. stoletju so jih zamenjali s sli jezdecii (Benedik 1994, 142) in v drugi polovici 18. stoletja s poštними kočijami, t. i. dilžansami z osmimi konji za osem potnikov. Poleg pošiljk in pisem so dostavljali tudi prve časopise, kot npr. v nemščini pisani *Neue Zeitung* (1482). Ker je nadvojvoda Karel II. Habsburški za prestolnico svojih dežel (Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška in Trst) izbral Gradec, je ta postal center poštinių organizacij. Organizirali so trajno poštno zvezo med severom in jugom ter povezavo s Trstom. Poštno dejavnost je opravljala družina Paar, ki je 1624 dosegla monopolni položaj na slovenskem ozemlju oz. pridobila naslov avstrijskega generalnega dednega poštnega mojstra ter iz večine slovenskih dežel izrinila poštno družino Thurn in Taxis iz Bergama, ki je že od 1516. leta vzdrževala poštne zveze po habsburškem ozemlju. Zlasti družina Thurn in Taxis, katere pokrovitelji so bili Habsburžani, je bila zaslužna za razvoj poštne službe skozi stoletja v velikem delu Evrope (Benedik 1994). Z reformami Marije Terezije so 1722 poštni uradi prešli pod neposredno državno upravo (Radics 1896, 20–32). Poleg družin Thurn in Taxis ter Paar se je s prevozništvom po srednjeevropskem ozemlju ukvarjala tudi družina Fugger iz Augsburga, ki je poštne storitve dopolnjevala z zbiranjem in distribucijo prvih časopisov

1 Mitnina je bila prometno-trgovska pristojbina, ki se je pobirala od trgovskega blaga (Kosi 1998, 164).